

Радоје Симић
Јелена Јовановић
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за српски језик
са јужнословенским језицима

УДК: 811.163.41'42 ; 81'37:82.09
ИД БРОЈ: 171620364

Оригинални научни рад
Примљен: 25. август 2009.
Прихваћен: 8. октобар 2009.

О ДИСКУРСУ

Айсџракић: Аутори у раду¹ покушавају да дефинишу појам дискурса и да га разграниче од текста. Циљ тога настојања јесте преглед схватања о говорној активности, о њеној природи, састојцима, структурним својствима и прагматици. Примењујући дескриптивни и интерпретативни метод истраживања – аутори долазе до закључка да је дискурсом најбоље назвати оралну говорну активност и производ те активности, насупротив граfiјски уобличеном тексту. Полазећи од дискурса као врсте говорне активности која прати и изражава рашчлањено логичко мишљење – аутори сматрају да се у теорију поред дискурса мора увести још који појам који ће допунити вишу идеју о говорној активности као целокупном језичком понашању. У том би смислу поетски дискурс и текст чинили посебну област језичке активности и језичке употребе.

Кључне речи: дискурс, текст, кохезија, дијалог, приповедање, нарација, опис

1. УВОД

1. Разлог за настанак рада долази од све веће популарности термина ‘дискурс’, и шароликости његове употребе. Пошто је овај термин у блиској вези са ‘текстом’, аутори су покушали да у литератури нађу одговоре на питање о њихову значењу, и да их разграниче, јер неразликовање њихово доводи често до неспоразума. Као и о тексту, тако и о дискурсу у науци постоје шаролика, често опречна схватања. Задатак овог рада јесте да опише она која су нам доступна, да им да известан коментар и да их сажме у једно опште схватање о дискурсу. Појам дискурса неодвојив је од појма текста, па ћемо дискурс пре свега посматрати у ослонцу на нашу расправу о тексту изнесу у претходном раду (в. Јовановић – Симић 2009: 591–628).

1.1. У Симеонову речнику ‘дискурсом’ се сматра рашчлањен, дакле смисаоно организован, артикулисан говор (Симеон 1969: s.v. ‘дискурс’): „Раз-

---

¹ Овај рад урађен је у оквиру научног пројекта 148024 D *Српски језик и грушићвена креишања*, који финансира Министарство за науку Републике Србије.

говор, говор, рашчлањивање; *дискурсиван* – разуман, промишљен; који се изводи помоћу разумнога рашчлањивања (супр. интуитиван)“. Ма колико изгледале упрошћено и теоријски неутемељено, Симеонове интерпретације свакако се морају сматрати класичном основом од које полазе савременија разматрања о тој тематици. Дистинкција између дискурзивности и интуитивности тиче се самих духовних процеса, мишљења и емоција. Језичка организација пак не зависи само од тога јер лирски текст по правилу је високо организована материја, иако не би могла без остатка бити директно сведена на дискурзивно мишљење. Ако се дискурзивношћу сматра логичка сегментираност израза, онда се она са правом може приписати писменом изразу, а у неком смислу одрећи усменом. Границу усменог и писменог вида изражавања пре ће чинити опрека између спонтаног, на једној страни, и по неким правилима организованог говорног понашања, на другој; одн. продуката те две врсте језичког понашања.

1.2. Ставовe сличне управо изнесеним садржи Тресков речник (Треск 2005: s.v. ‘текст’). По њему текст је: „Непрекинути исјечак изговореног или написаног језика, особито онај с препознатљивим почетком и завршетком... – За неке лингвисте текст није различит од *дискурса*. За друге је текст мање или више производ, резултат дискурса који сам по себи доводи до стварања текста. За треће је текст у првоме реду одређен препознатљивом сврхом, што при такву тумачењу доводи до рашчлањивања одговарајуће језичне значајке. Четврти сматрају текст апстракцијом, а дискурс његовим остварењем. Напокон, неки лингвисти једноставно мисле да је текст оно што је написано, а дискурс оно што је изговорено“.

2. Много су подробнија објашњења о дискурсу у *Речнику књижевних ѿермина*, али она у теоријском правцу не прекорачују оквир дат Симеоновим формулацијама. Ту су (РКТ 1992: s.v. ‘дискурс’) формулисани следећи ставови:

2.1. „Разговор, говор или расправа на основу логичког рашчлањавања и закључивања... Конотација великог културно-историјског значаја дискурса присутна је у данашњој философији и социологији, које под тим подразумевају излагање у облику институционализованих исказа у функцији да се прецизније изрази неки проблем, у истраживању настанка и функционисања, или споразумевање супротних мишљења уз претпоставку да је принципијелно могуће остварити сагласност међу представницима ових мишљења...“

2.2. У лингвистици, по аутору речничког чланка, дискурс је схваћен као поступак којим се поједини делови (сегменти) осмишљено повезују у ‘кохерентан текст’, па је ова осмишљеност тј. дискурзивност, предмет проучавања како психологије и психоанализе тако и семиотике, а за савремену наратологију и реторику, инспирисане пре свега француским постструктурализмом, дискурс је управо средишњи појам, као опозитум појму ‘*histoire*’. „За разлику од руских формалиста, који у овом случају говоре о ‘фабули’ као сажето израженој укупности догађаја у њиховој унутрашњој повезаности, и о

‘сижеу’ као уметнички организованом приказу тих догађаја, помињући при томе и реч ‘систем’ да би изразили целовитост дела, француски постструктуралисти овај систем не виде само као целовитост у којој сваки део обавља своју функцију, већ ову целовитост желе да докуче у динамици њеног настајања и осмишљавања, као непрекидну интеракцију између писца и читаоца, као *дис-курс*, где постоји основни курс, од кога писац, међутим, повремено може скренути у слободној игри многобројних могућности...“

2.3. „У основи постоје три човеку својствена облика дискурса: ‘приповедање’, ‘описивање’, ‘доказивање’, који су уједно антрополошко константни облици доживљавања. Покушај да разради типологију дискурса учинио је и Р. Барт (1966), који разликује ‘метонимичан’, ‘метафоричан’ и ‘ентиметатичан’ дискурс“.

3. И у савременијим приступима налазимо углавном сличне погледе на дискурс.

3.1. У Трескову Речнику (Trask 2005: s.v. ‘дискурс’), сем горе наведеног, стоји и следеће: „Било који повезани дио говора или писма. Дискурс може произвести поједини говорник или писац, или пак двоје или више људи који су укључени у разговор или (рјеђе) који се дописују... Два су темељна назива у проучавању дискурса *кохезија* и *кохеренција*. Кохезија је присутност изравних лингвистичких веза које омогућују препознатљиву структуру, нпр. ријечи као што су ‘она’, ‘овај’, ‘послије’, ‘стога’ и ‘али’. Кохеренција је ступањ смислености дискурса заснован на вриједносним мјерилима нашег знања о свијету. На примјер, као одговор на питање ‘Тко ће возити на божићну забаву?’, примједба ‘Сузана је на антибиотицима’ може се чинити неважна и несурадљива, али добива смисао ако знамо везу између алкохола и божићних забава, алкохола и вожње те алкохола и антибиотика“. Анафорика заменичких речи и пресупозитивност израза уопште, два су битна момента у достизању кохезије текста довољне за његово разумевање. Но то ипак нису једина средства организације говора: поменута су и друга битна материјална и организациона својства која одликују текст као језички и смисаоно уобличен ентитет.

3.2. У Кристалову лексикону (Кристал 1988: s.v. ‘дискурс’) читамо о дискурсу да је то: „Термин којим се означава непрекинут одломак (нарочито говорног) језика који је већи од реченице – али у оквиру овог широког појма може се наћи неколико различитих примена. У најопштијем смислу дискурс је бихевиорална јединица која има предтеоријски статус у лингвистици: он је скуп исказа који чине било који препознатљив говорни догађај; нпр. конверзација, виц, проповед, интервју. Класификација дискурских функција, с посебним освртом на врсту теме, ситуације и понашања говорника, често се врши у социолингвистичким проучавањима, нпр. разликовањем дијалога од монолога, или говорништва, ритуала, увреде, нарације и тако даље“.

3.3. *Речник књижевних џермина* (РКТ 1992: s.v. ‘дискурзиван’) претпоставља да је дискурс: „заснован на логичком разматрању и закључивању. У

процесу сазнања дискурзивно мишљење оперише по логичким законитостима, с рационалном поступношћу и аналитичким рашчлањивањем. У књижевности под дискурзивним списима се подразумевају пре свега они облици у којима је примарно излагање одређених појмова и идеја (расправа, есеј, студија и сл.), за разлику од чисто имагинативних творевина (драма, роман, лирска и епска поезија и сл.). Но ова дистинкција није увек до краја одржива с обзиром на то да је у одређеним периодима и поезија често имала изразито дискурзиван карактер, а и роман и драма понекад садрже чисто дискурзивне елементе“.

2. НОВИЈА СХВАТАЊА О ДИСКУРСУ И СРОДНИМ ПОЈАВАМА

1. Осврти на дискурс садржани су и у неким посебним лингвистичким и сродним радовима који су нам дошли до руку, па ћемо се кратко осврнути на њих.

1.1. М. Пуповац (Пуповац 1990: 115, 118. Дискурс/говорни чин) износи следеће мишљење о тој теми: „Сваки се говорни акт може вредновати с обзиром на своју: а) препознатљивост, б) разумљивост и в) прихватљивост... Да ли је неки акт прихватљив или није не може се проверити на разини комуникацијског дјеловања. То се, међутим, може и мора направити на разини дискурса... Дискурс у којем се утврђује истинитост неке изјаве јесте *теоријски дискурс*... Дискурс у којем се утврђује исправност неке радње назива се *практичним дискурсом*. У њему се не расправља о тврдњама, већ о нормама које важе за неку радњу... Дискурс је ослобођен контекста... Аргумент је једина мотивација дискурса, па због тога он и јесте топос рационалности...“².

1.2. П. Вучковић (Вучковић 1995: 114–117) о дискурсу говори са гледишта психолога и филозофа. По њему: „Говорење представља својеврстан кореспондентан процес разумевању. У овом процесу говорник мора да планира реченицу/исказ. У том циљу он одабира појмове које слушаалац треба да схвати и речи које те појмове треба да изразе. После тога следи планирање исказа (део по део) и његова реализација...“

---

² Дискурс по Пуповцу, видели смо ‘нема контекста’, што отприлике хоће рећи да није преносилац неког тематског садржаја, већ само служи као провера истинитости говора. На другој страни аутор ипак допушта могућност успоставља везе са ‘контекстом’, уз помоћ деикса: „Јединице помоћу којих се успоставља и одржава релација између језика и контекста јесу *деиксе*. С њима се не изриче какав појам или приписује какво својство, већ се показује или упућује на нешто што је у ситуацији исказивања за исказ веома важно, без чега, ни као говорници ни као слушаоци не бисмо имали за говор неопходне ситуираности у директни или индиректни контекст говорења... Традиционалне деиктичке категорије су лице..., простор..., време..., деиксе дискурса (оне које упућују на поједине делове исказа или целе исказе) и социјалне деиксе... Филмор сматра да постоје две основне врсте деиктичке употребе: 1) деиктичка: а) гестуална употреба (показивање прстом), б) симболичка употреба (показивање речима), и 2) недеиктичка: а) анафоричка, б) неанафоричка“.

а) Говорење је у суштини инструментални чин: људи говоре да би про-извели одређени ефекат код слушалаца. Као и разумевање, и говорење се од-вија у две фазе: то су планирање и реализација исказа. Говорници прво пла-нирају шта желе да кажу на основу начина на који желе да промене ментал-но стање (сферу сазнања) својих слушалаца, тј. у зависности од начина на који желе да утичу на слушаоце. После тога говорници прелазе на реализа-цију тога плана кроз исказивање језичких јединица које су неопходне за ту сврху. У свакој фази говорења говорници наизменично планирају и реализу-ју исказ, тј. док исказују оно што су претходно планирали, говорници исто-времено планирају оно што ће у следећем тренутку рећи. Другим речима, ове две фазе се на својеврстан начин преклапају, па стога није могуће прецизно одредити границу где се завршава планирање а где почиње реализација.

б) У оквиру поменутих фаза говорења обавља се и планирање дискур-са. У том процесу врши се одбир говорног чина, затим планирање реченице (шта је субјекат у реченици, шта је стара а шта нова информација, шта је над-ређено а шта подређено), односно планирање конституената реченице. После глобалног плана следи и размештај речи у синтагме, синтагми у реченице, према одговарајућем редоследу. На крају долази до разраде и реализације ар-тикулационог програма...

в) Језичка комуникација намеће проучавање значења у склопу трија-де: значење (исказа) – намера (говорника) – интерпретација (саговорника). Уколико томе додамо да се комуникација/вербална интеракција увек одвија у неком контексту (просторно-временски координираном), то ће и контекст постати незаобилазан фактор у објашњењу феномена значења...

г) Основна разлика између лингвистичких правила и прагматичких прин-ципа лежи у томе што правила припадају категорији апсолутног, а принципи ка-тегорији релативног... У фокусу прагматичких истраживања није више рчени-ца, него исказ – физички корелат реченице (њена физичка реализација)“.

1.3. Д. Шкиљан износи уверење (Шкиљан 1980: 146) да постоји ‘син-такса дискурса’, веровали бисмо: која обухвата међуисказне релације и соли-дарности. Али аутор мисли да је реч о унутарреченичним ознакама међуре-ченичних односа: „Откад је Харис увео појам дискурса као језичке јединице највише разине у којој постоје било какви односи међусобне зависности, мо-гуће је замислити и *синтаксу дискурса* – која ће изучавати синтаксичке одно-се у дискурсу изнад реченичне границе. И овдје се јавља проблем делимита-ције дискурса, јер у његову дефиницију нису укључени критерији по којима би се могло одредити које зависности сматрамо релевантнима: највероватни-је је да једини донекле сигуран критериј може пружити јединственост кому-никацијског акта... Синтакса дискурса, која је практички тек у настајању, от-кривала би оне синтаксичке условљености које прелазе преко границе једне реченице: дакле оне изборе на плану језичког израза унутар реченице који су узроковани неким изборима у претходним или следећим реченицама: то је често ред речи, конгруенција, употреба замјеница, елипса“.

1.4. По мишљењу З. Гловацки-Бернарди (Гловацки-Бернарди 1988: 25–26) дискурс је надређени појам тексту: „Дискурс може обухватати само један текст, као у роману, или више текстова, што се догађа у обичном разговору“.

2. Битан значај за теорију дискурса имају учења о исказним формама, говорној ситуацији односу пошиљаоца и адресата итд.

2.1. Развијену теорију о егзистенцијалним модусима и саставним елементима исказа, износе у свом лексикону Дикро и Тодоров (Дикро–Тодоров 1987: s.v. ‘дискурс функције’, s.v. ‘говорна ситуација’, s.v. ‘говорни акти’).

а) Дискурс је састављен од исказа: „Одређени језички искази односе се на посебне, ванјезичке околности: у том случају каже се да они означавају неки референт. Ма колико било значајно, то својство није конститутивно обележје људског језика: неки искази га поседују, други не. Међутим, постоји и један тип дискурса, назван фикција – у којем се питање референције поставља на потпуно другачији начин: ту се експлицитно назначује да изречене реченице описују нешто измишљено, а не неки стварни референт“. Термин ‘рефрент’ у српском терминолошком систему, употребљен за ‘денотат’, није сасвим примерен услед непријатне асоцијације са чиновничким звањем и сл., те читаčem прилога на научном скупу, подносиоцем реферата на политичкој конференцији и др.

б) Дискурс егзистира у говорној ситуацији: „*Говорна ситуација* означава скуп околности у којима се одвија акт исказивања. То подразумејева како физичко и друштвено окружење које чини оквир акта исказивања, тако и представу коју о њему имају саговорници, њихов идентитет, мишљење које имају један о другоме, догађаје који су претходили акту исказивања. Те околности се понекад називају и *контекстом*“.

Говорни акти деле се на локутивне, илокутивне и перлокутивне: „1) Локутивни акт подразумејева то да путем произвођења и комбиновања гласова у свијест дозивамо и синтаксички повезујемо појмове које означавају коришћене ријечи. 2) Илокутивни акт јесте исказивање реченице само по себи као одређеног акта. 3) Перлокутивни акт подразумејева исказивање реченице које служи и неким другим циљевима, којих саговорник не мора постати свјестан чак и ако савршено влада језиком“.

2.2. Говорна ситуација, компоненте говора, говорни догађај итд. – предмет су Дел Хајмзових интересовања (Хајмз 1980: 112–119, 137–142).

а) „*Говорна ситуација* јесте контекст у опису правила говорења, нека врста окружења. За разлику од говорних догађаја, оне саме нису у целости условљене тим правилима, или пак неким скупом таквих правила...“

б) „*Говорни догађај* је скуп активности којима непосредно руководе правила односно норме употребе говора. Овако схваћен догађај може се састојати од једног или више говорних актова, тако и говорни акт може представљати цели говорни догађај или говорну ситуацију: забава (говорна ситуација), разговор на забави (говорни догађај), једна шала испричана у току тог разговора (говорни акт)...“

в) „*Комџоненџе џоворних доџађаја* различите су: 1) учесници у комуникативним догађајима – пошиљаоци и примаоци, адресори и адресовани, говорници и интерпретатори; 2) канали њихове употребе – говорење, писање, штампање, добовање, ударање, звиждање, певање, кретање лица и тела, мирисне, окусне и тактилне сензације; 3) кодови којима учесници располажу: лингвистички, паралингвистички, кинезички, музички, интерпретативни и др.; 4) окружења у којима се споразумевање допушта, налаже, подстиче, ускрађује; 5) форме порука и њихови жанрови, вербално разврстане од једноморфемских реченица до образаца и интонације сонета, приповеди; 6) ставови и садржаји које порука може преносити односно на које се може односити; 7) сами догађаји, њихове врсте и опште особине...”

г) „*Говорни акџи* јесте минимални говорни догађај. Са становишта говорних актова, дискурс се може посматрати и парадигматски и синтагматски, што значи и као скуп говорних актова за чији се избор може сматрати да је условљен датом тачком гледишта, али и као низ таквих избора, и као укупност могућних избора. Тако је говорни акт минимална јединица дискурса...”

д) „*Комџоненџе џовора*: 1) форма поруке – начин на који се нешто каже; 2) садржина поруке – питање теме... и форма и садржина скупа су компоненте ‘актног склопа’; 3) окружење – време и место одигравања говорног акта; 4) сцена – психолошко окружење, или културом одређене прилике; 5) говорник или пошиљалац; 6) адресор; 7) слушалац, прималац или слушатељство; 8) адресовани; 9) намере – полазишта: сагласно којима се међају и правила намењена учесницима, и одговарајућа окружења; 10) намера – циљеви: и полазиште и циљеви морају бити разврстани на оне чисто ситуационе и личне, нехотичне и скривене; 11) стил – тон, начин, дух у којем је говорни акт сачињен; 12) канали – орални, писани, телеграфски и сл.; 13) форме говора – упућују на организације лингвистичких средстава у оквирима језика, дијалекта и шире распрострањених варијација, док ‘говорни стилови’ сугеришу лични, актуални и жанровски аспект ове проблематике; 14) норме интеракције – нормативистичка правила која управљају говорењем, те претпостављају анализу друштвене структуре и општих друштвених односа у датој заједници; 15) норме интерпретације – долазе до изражаја у комуникацијама између чланова различитих друштвених заједница... иза норми интерпретације стоји систем веровања у датој друштвеној заједници; 16) жанрови – категорије као што су: песма, мит, прича, пословица, загонетка, клетва, свечани говор, предавање, оглас, пословно писмо”.

2.3. Говорном активношћу и њени особеностима бави се М. Бахтин (Бахтин 1980: 44–45). Он одриче вредност формалних својстава говорног дискурса, одричући дакле и могућност њиховог систематског изучавања.

а) „За говорника језика форма није важна као стабилан и увек аутоидентичан сигнал већ као увек променљив и еластичан знак... Процес разумевања ни у ком случају се не сме бркати с процесом препознавања. Они се веома разликују. Разумева се само знак, а сигнал се препознаје... Сигнал је изну-

тра, статична, појединачна ствар, који заправо ништа не замењује, ништа не одражава, већ је пуко техничко средство за указивање на овај или онај предмет или на ову или ону радњу. Сигнал ни у ком случају не спада у област идеолошког... Лингвистика је усмерена на изоловани монолошки исказ. Сав истраживачки посао своди се на изучавање веза иманентних унутрашњој територији исказа... Смисао неке речи у целости је одређен њеним контекстом. У суштини, колико дата реч има контекста употребе, толико има и значења. Контексти употребе једне речи често се међусобно супротстављају... Исказ је социјалан“.

б) Говорна активност јесте социјално-психолошки акт (Бахтин 1980: 47): „Реч је у суштини билатерални акт. Она се подједнако одређује тиме чија је, као и тиме за кога је. Она је продукт узајамних односа говорника и слушаоца... Реч је заједничка територија између говорника и саговорника. Најближа социјална ситуација и шира социјална средина у целости одређују – и то тако рећи изнутра – структуру исказа... Не прилагођава се толико израз нашем унутрашњем свету колико се наш унутрашњи свет прилагођава могућностима нашег израза... Сваки исказ, ма колико био значајан и довршен сâм по себи, јесте само моменат непрекидне говорне комуникације... Закони језичког постојања никако нису индивидуално-психолошки..., закони језичког постојања су социолошки закони... Језичко стварање не подудара се са уметничким стварањем, нити с неким другим специјално-идеолошким стварањем. Али се, у исто време, језичко стварање не може схватити одвојено од идеолошких смислова и вредности... Структура исказа је чисто социјална структура“.

в) Садржај исказа чини тема (Бахтин 1980: 59–60): „Сваки исказ као целина има одређено и јединствено значење, јединствени смисао. Називамо тај смисао целог исказа његовом темом.

в1) Тема мора бити јединствена... Тема исказа у суштини је индивидуална и непоновљива као и сам исказ. Тема исказа је конкретна... Значење, за разлику од теме, обухвата све моменте исказа који су поновљиви и аутоидентични у свим понављањима. Тема исказа је недељива, значење исказа дели се на низ значења језичких елемената која у њега улазе. Тема је сложен динамички систем знакова који настоји да буде адекватан датом моменту постојања... Значење је технички апарат за реализацију теме... Тема је горња, реална граница језичке могућности значења; у суштини само тема нешто одређено значи. Значење је доња граница језичке могућности значења...

в2) Сваки исказ је пре свега вредносна оријентација... Од свих форми језика синтаксичке форме су најближе конкретним формама исказа. Не само да исказ као целина нема лингвистичких одредаба него их нема ниједан иоле довршен део монолошког исказа. Тако ствар стоји и са пасусима, који се један од другог одвајају новим редом. Синтаксички састав тих пасуса је врло разноврстан: они могу у себи да садрже од једне речи до великог броја сложених реченица. Пасуси изгледају као ослабљени дијалог који је ушао у мо-

нолошки исказ... Класични су типови исказа: питање – одговор (кад аутор сам поставља питање и сам на њега даје одговор), допуне, предвиђања могућих реплика, откривање привидних противречности и бесмислица у властитом говору“.

г) Социјална перспектива дискурса огледа се у дијалогу, тј. у супостојању сопственог и туђег говора (Бахтин 1980: 62):

г1) „*Туђи говор* је говор у говору, исказ у исказу, али истовремено и говор о говору, исказ о исказу. Туђи говор задржава своју конструктивну и смисаону самосталност, не нарушавајући говорно ткиво контекста који га је примио. Туђи исказ је истовремено и тема ауторовог говора. Говорник мисли туђи говор као исказ другог субјекта, који је првобитно био потпуно самосталан, конструктивно довршен и изван датог контекста. У формама преношења туђег говора изражен је активан однос исказа према другоме“.

г2) „*Дијалог* је интеракција бар двају исказа... Када ауторски контекст тежи да разложи компактност и затвореност туђег говора, тежи да га раствори, да му избрише границе – овај стил преношења туђег говора назива се *сликарским*. Његова је тенденција да избрише оштре спољашње контуре туђег говора. При томе је сам говор у знатно већем степену индивидуализован; осећање разних аспеката туђег исказа може бити танано издиференцирано. Не перципира се само његов предметни смисао и тврдња која се у њему садржи, већ и сва језичка обележја његовог вербалног оваплоћења. Насупрот томе је линеарни стил, тј. говорна доминанта која се преноси у туђи говор који постаје јачи и активнији од самог ауторског контекста... Туђи исказ може да се перципира као одређена смисаона позиција онога који говори, и у том случају се помоћу индиректне конструкције аналитички преноси тачни предметни састав исказа“.

2.4. Теорија Ц. Остина и Ц. Серла о говорним чиновима врло је значајна појава или фаза у расправи која се додирује са теоријом дискурса.

а) Остин између осталог говори о теми и реми као семантичкој подлози исказивања, а врсте исказних форми засноване су између осталог и на типовима тематских јединица (Остин 1994: 112–119): „Тема је јединица језика. Њена је типична слабост ако је бесмислена. Рема је, пак, јединица говора. Њена је типична слабост ако је нејасна, мутна, празна и сл. ... Чин, ‘казивање нечега’, јесте локуциони чин, а проучавање исказа, сходно томе, јесте проучавање локуција... Постоји грубо разграничење између фонетичког, фатичког и ретичког чина... 1) Фонетички чин представља само чин исказивања одређених звукова... 2) Фатички чин представља исказивање одређених скупова гласова, односно речи, тј. звукова одређених типова, који припадају одређеном речнику, и поткрепљени су одређеном граматиком... 3) ретички чин представља извођење чина употребе тих главних скупина – са мање–више одређеним смислом и референцијом... а) Локуциони чин обухвата фонетички, фатички и ретички, и поседује значење, б) илокуциони чин је извођење неког чина у казивању нечега, и поседује одређену моћ, в) перлокуциони чин

јесте казивање нечега што производи консеквентне учинке... Класе илокуционе моћи. 1. Вердиктиви – доношење пресуде од стране пороте, арбитра, односно судије... Вердиктиви имају јасне везе са опрекама истинитост / лажност, основаност / неоснованост, правичност / неправичност... 2. Егзерцитиви – представљају упражњавање моћи, права и сл.: именоване, гласање, наређивање, ургирање, саветовање, упозоравање... 3. Комисиви – карактеришу се обећавањем или каквим другачијим јамчењем... 4) Бехабитиви – представљају веома разнолику групу и морају имати неке везе са ставовима и социјалним понашањем. То су примери попут извињавања, честитања, препоручивања, проклињања и изазивања... Експозитиви – појашњују како се наши искази укључују у ток расправе, како употребљавамо речи, или, уопштено, они представљају коментар“.

б) Џ. Серл прихвата и развија Остинову теорију (Серл 1991: 43–45). О говорном чину и његовим врстама он каже следеће: „Говорни акт састоји се од три субакта: а) исказивање речи (морфема, реченица), б) референције и предикације, в) тврђења, питања, заповедања итд. Субакт на којем се врши исказивање речи назива се *акциом исказивања*; субакт на којем се врши референција и предикација назива се *пропозиционалним акциом*; а трећи субакт у склопу којег се обављају говорне радње назива се – *илокуцијски акци*... Говорни акти деле се на следеће. 1) *Асертивни* – посредством којих се комуницира објективни свет...; за њих је важна релација реч – свет... Такви су нпр. тврдње, експликације, класификације, дијагнозе и описи... 2) *Директивни* – посредством којих се комуницира интеракција између двају или више говорних субјеката...; за њих је важна релација говорник – слушалац: заповести, молбе и савети... 3) *Комисиви* – којима се обавезује говорник на неку будућу радњу...; за њих је значајна релација свет – реч: обећања, клађења и гаранције... 4) *Експресиви* – којима се исказује унутрашње, психолошко стање говорника, његова искреност и веровање: захвале, честитке, добродошлице и исприке... 5) *Декларативни* – не зависе толико од језичке колико од нејезичке конвенционалности...; за њих је неопходно подударане између пропозиционалног садржаја и стварности: проповеди, крштења, казне, именованја“.

2.5. И. Шкарић првобитно се бави фонетским карактеристикама говора, али није без интереса за нас његов екскурс у реторику, и исказ о реторичким врстама посматраним са гледишта теорије говорне активности (Шкарић 1982: 121–128): „Реторичке врсте: 1) разговори: анкета, интервју, дебата, разговор на тему...; 2) кратки монолози: уводна ријеч, изјава, вијест, дискусија, коментар, извјештај...; 3) говори; 4) посебне говорне врсте: водитељство или конференција, обавијест или најава, превођење, пријенос, приповиједање, рецитовање... Говор је мултимедијалан, а писани израз је унимедијалан...

а) Тешкоћа писменог изражавања није у правопису, већ у свођењу свега на саме ријечи. Што се у говору учини јасним и изражајним разноликим средствима, у писању треба прекодирати у саме ријечи. Разлика између говорења и писања јесте и у томе што је говорење увијек с нечим, а писање уви-

јек у самоћи. Говори се неком одређеном и познатом, а пише неком неодређеном, непознатом. Слаб је писац који пише само неком, а слаб је говорник који говори сваком.

б) Говор остварује повратну спрегу са саговорником и организован је за просторни канал, док је писмо организирано за временски канал... Конвенционалне говорне форме налазимо у ословљавању, поздрављању, представљању, кратким сусретима, пригодним честитањима, у телефонирању, у посјетима и сл.“

2.6. Интересантно је и Титонеово схватање, који расправља о говорном понашању и функцијама говора (Титоне 1977: 83, 107–111).

а) „Под термином ‘говорно понашање’ подразумевамо доста широко поље појава које се тичу личности и језичких манифестација говорника – слушаоца, укратко, психологију судионика у комуникацији. Говорно понашање проучава се са три гледишта: уско лингвистички кроз теорију информације и психолошки... а) Лингвистичка перспектива намеће посматрање језика као структуралног састава... Лингвистика описује језик (а не говор) на објективан начин као састав већ готових структура... б) Перспектива теорије информације усмерена је на проучавање проблема преноса знакова. Један од најважнијих предмета тог проучавања јесте вид случајности у ланцу догађаја (ентропија). При томе, теорија информације посматра језик као след или низ следова знакова међусобно повезаних линеарним односима вероватноће или случајности њихове употребе... в) Психолошка перспектива занима се за говор више него за језик, тачније: за говор као за ‘комуникативно понашање’...“

б) „Функције говора свде се на три врсте: а) приказивање – означна функција (израз се односи на објект о коме се говори)..., б) изражавање – субјективна функција (односи се на говорника)..., в) обраћање – међусубјекатска функција (односи се на слушаоца)... Паралелно разликујемо: 1) комуникативну или објективну функцију – управљену према другима..., 2) изражајну или субјективну функцију – управљену према самом себи..., 3) мисаону – монолози, унутрашњи говори, бележење, записивање властитих мисли“.

2.7. Наводимо на крају и мишљење Р. Катичића о говорној ситуацији и тексту како га аутор схвата (Катичић 1971: 141): „Говорна ситуација може се свести на низ узастопних саопћења. Такво саопћење је говорни акт. Говор се састоји од низа говорних аката... Обавјештење су подаци који се преносе од пошиљаоца примаоцу да се њима саопћи какав садржај. Подаци се дају у облику знакова, а количина обавјештења је измјерљива... Вијест је вјеројатно условљен, тј. организиран временски слијед или узастопност обавјешних података. Свака вијест има неку количину обавјести... Супституција која је тако организирана да садржи обавјест па се стога може њоме преносити вијест – зове се текст. У говорном акту дакле говорник одашиље текст, а слушалац га прима... Скуп текстова по којима се проучава језик зове се корпус... Говорни акти у којима се преноси иста вијест јесу повезани говорни акти...“

Скуп узастопних повезаних говорних аката у којем је слушалац претходнога истовјетан са говорником следећега јесте сложени говорни акт“.

3. ЗАКЉУЧАК

1. И тако, убедили смо се у велику разноврсност схватања о говорној активности, њеној природи, састојцима, структурним својствима и прагматици. Схватања се крећу од потпуног лучења говора и текста, па до потпуног изједначавања, и тврдњи да је текст заправо структура настала говорном активношћу.

а) При томе је важно утврдити да постоје тзв. говорне стратегије које руководе говорном активношћу и каналишу је у смеру остварења говорникове намере, интенције.

б) Ако бисмо покушали описати фазе говорне активности, онда сем плана, дакле, свести о потреби реализације говора и замисли његовог тока и резултата, постоји низ тзв. говорних чинова у којима реализација говорне активности тече: локуција – изговарање гласовне структуре; илокуција – приређивање гласовној структури одређеног смисаоног садржаја; перлокуција – учинак говора код адресата.

2. Вредно је поновити Серлову класификацију говорних чинова, која се може схватити и као разврставање дискурских форми по начину упућивања на садржај: 1) *асерџив* – упућују на објективни свет (нпр. тврдње, експликације, класификације, дијагнозе и описи); 2) *дирекџив* – упућују на говорникову жељу чије се остварење очекује од саговорника (заповести, молбе и савети); 3) *комисив* – говорник се обавезује да ће извршити будућу радњу (обећања, клађења и гаранције); 4) *експресив* – исказују унутрашње стање говорника (захвале, честитке, добродошлице, исприке); 5) *деklarатив* – изјаве којима се садржај реализује (проповеди, крштења, казне, именована).

3. С обзиром на типове говорних актова, разликује се више категорија.

1) *Вердикџив* се могу назвати искази било каквог суђења о реалним чињеницама, без обзира шта аутори о томе мисле. „Вердикџиви имају јасне везе са опрекама истинитост / лажност, основаност / неоснованост, правичност / неправичност...“

2) *Ејзерџив* нису заправо ништа друго него прескрипџиви, инструкџиви, те прохибитџиви и сл. У њима до изражаја долази говорникова воља.

3) *Комисив* по свој прилици обухватају категорију класичног персуазива...

4) *Бехабиџив* би у том случају имали карактер експресива и валуатива или сл.

4. Бацићемо поглед и на *Срџску синџаксу* (Симић – Јовановић 2002) и третман термина дискурс у њој.

а) Најбоље је погледати дефиниције у регистру, јер је то најсажетија верзија наших разматрања. Тамо стоји:

1) *Дискурс* – ‘општи појам свега исказаног, ма којег опсега и састава било’ исп. текст.

2) *Дискурзија* – ‘логички рашчлањен говор’; ‘општи појам исказивања’, ‘говор(ење)’; ‘напредовање структуре’, ‘следовање јединица једне за другом у говорном низу које прати следовање мисли’ исп. рекурзија, ретрокурзија, транскурзија.

3) *Дискурзиван* – ‘који се тиче дискурзије’, ‘који настаје дискурзијом’.

4) *Дискурзивносћ* – ‘особеност дискурзивне структуре’.

б) ‘Општи појам свега исказаног’ допушта двојако тумачење: (а) да је дискурс све ‘исказано’, ма било усменим или писменим путем. Али упут на ‘текст’ као дистинктан појам јасно опомиње (б) да аутори ‘дискурс’ схватају као говорну активност, или и као резултат те активности. И дефиниција ‘текста’ потврђује уверење о томе: „‘записани говор’, ‘писмена форма дискурса’“.

4. Дискурсом је, и поред свих ограничења која се дистинкцији у њеној основи може поставити – ипак најбоље назвати оралну говорну активност и производ те активности – насупрот графички уобличеном тексту.

5. Ако је дискурс врста говорне активности која прати и изражава рашчлањено логичко мишљење, онда се поред дискурса мора у теорију увести још који појам који ће допунити вишу идеју о говорној активности као целокупном језичком понашању. Нису теоретичари досад предложили термин и дефиницију појма недискурзивног говора, али експресивни нпр. говорни чин не мора увек бити – и по правилу није мисаоно рашчлањен. Поменули смо поетски дискурс и текст као посебну област језичке активности и језичке употребе...

ЛИТЕРАТУРА

Бахтин (1978): М. Bakhtine, *Esthétique et théorie du roman*, Paris: Gallimard.

Велчић (1987): М. Velčić, *Uvod u lingvistiku teksta*, Zagreb: Školska knjiga.

Вранеш (2006): А. Вранеш, *Og rukoјиса go библиотеке*, ‘Појмовник’, Београд: Филолошки факултет у Београду.

Вучковић (1995): П. Вучковић, *Ојлеги из семантике и прајмајике*, Београд: Савремена администрација.

Гиро (1975): П. Гиро, *Семологија*, Београд: БИГЗ.

Гловацки-Бернарди (1988): Z. Glovacki-Barnardi, *O tekstu*, Zagreb: Školska knjiga.

Грема (1966): А. J. Greimas, *Sémantique structurale*, Paris: Larousse.

Дикро и др. (1980): О. Ducrot, et al., *Les mots du discours*, Paris: Les Editions de Minuit.

Дикро (1984): О. Ducrot, *Esquisse d'une théorie polyphonique de l'énonciation*, in: *Le Dire et le Dit*, Paris: Les Editions de Minuit, 171–233.

Дикро–Тодоров (1987): О. Дикро, Ц. Тодоров, *Енциклопедијски речник наука о језику I–II*, Београд: Просвета.

Долежел (1973): L. Dolezel, *Narrative Modes in Czech Literature*, Toronto: University of Toronto Press.

Дреслер (1972): Wolfgang Dressler, *Einführung in die Textlinguistik*, Tübingen. – Према: Ивић (1996).

Јовановић–Симић (2009): Ј. Јовановић, Р. Симић, Текст као лингвистичка и комуникацијска структура, *Српски језик*, XIV/1–2, 591–628.

Катичић (1971): Р. Катичић, *Jezikoslovni ogledi*, Zagreb: Školska knjiga.

Остин (1994): Ц. Остин, *Како деловају речима*, Нови Сад: Матица српска.

Пуповац (1990): М. Пуповац, *Jezik i djelovanje*, Zagreb: Biblioteka časopisa 'Pitanja'.

Ричардс (1961): А. Ричардс, *Филозофија реџорике*, Београд: Полит.

РКТ (1992): *Речник књижевних ѿермина*, Институт за књижевност и уметност у Београду, Београд: Полит.

Серл (1991): Ц. Серл, *Говорни чиновни*, Београд: Полит.

Симеон (1969): R. Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, Zagreb: Matica hrvatska.

Симић (1996): Р. Симић, *Политички дискурс: инфлација речи у самоуправном друштву. Језичка ѿрофилакса*, Земун: МХ Актуал.

Society, and Culture“, Amsterdam & New York: John Benjamins.

Симић–Јовановић (2002): Р. Симић и Ј. Јовановић, *Српска синѿакса*, св. 1–4, Београд: НДСЈ и Јасен.

Титоне (1977): R. Titone, *Primijenjena psiholingvistika*, Zagreb: Školska knjiga.

Тошовић (2002): Б. Тошовић, *Функционални сѿилови*, Београд: Београдска књига.

Треск (2005): R. L. Trask, *Temeljni lingvistički pojmovi*, Zagreb: Školska knjiga.

Фирт (1955): J. Firth, *A synopsis of Linguistics Theory (1930–1955)*, London s. a.

Фирт (1957а): J. Firth, *Papers in linguistics*, London.

Шимунић (2005): З. Šimunić, *Modularni pristup kompleksnosti organizacije diskursa*, Zagreb: Rasprave instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje, knj. 31, 277–328.

Шкарић (1982): I. Škarić, *U potrazi za izgubljenim govorom*, Zagreb: Školska knjiga /Liber.

Шкиљан (1980): D. Škiljan, *Pogled u lingvistiku*, Zagreb: Školska knjiga.

Radoje Simic

Jelena Jovanovic

University of Belgrade

Faculty of Philology

Department of Serbian Language and South Slavic Languages

ON DISCOURSE

Abstract: The paper tries to define the concept of discourse and to distinguish it from the concept of text. The objective is to survey views on speech activity, its nature, elements, structure and pragmatics. Applying descriptive and interpretative research methods, the authors conclude that the term discourse can best be used to name oral speech activity and its product, as opposed to graphic text representation. Using discourse as a type of speech activity that follows and expresses logical thinking, the authors argue that besides the concept of discourse theory must introduce another concept that will complement the speech activity idea of higher rank, describing the totality of linguistic behaviour. In this sense poetic discourse and text will represent a specific area of linguistic activity and linguistic usage.

Key words: discourse, text, cohesion, dialogue, storytelling, narration, description